

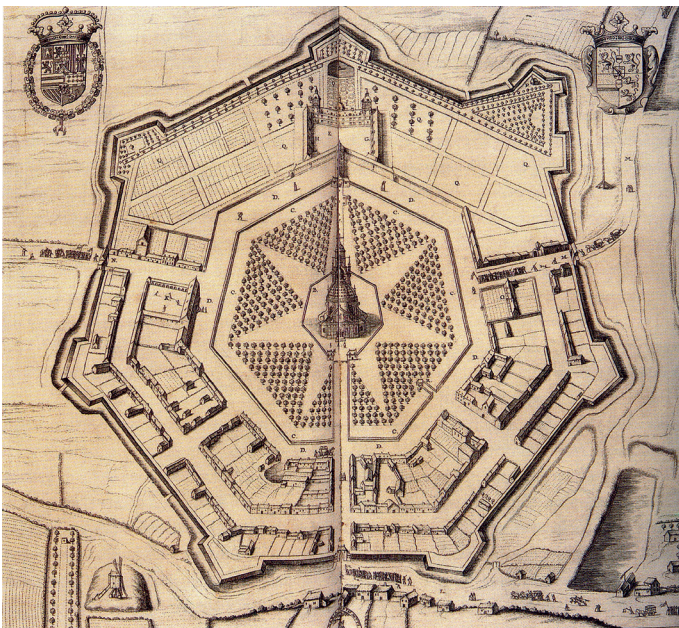

FOTO: SASKIA VANDERSTICHELE

Vlaamse
Meesters
in Situ

Mariacyclus van Theodoor **ORGELPUNT**

Voor de basiliek Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel schilderde Theodoor van Loon de mooiste cyclus van zijn carrière. Zeven taferelen uit het leven van Maria voor de zevenhoekige kerk: zes in de zijkapellen en één op het hoofdaltaar.

Alles ademt Maria in Scherpenheuvel: Wenceslas Coberger tekende een nieuwe stad in de vorm van een zevenpuntige ster, met middenin een zevenhoekige kerk
Gravure uit *Chronographia sacra Brabantiae* van Antonius Sanderus, Brussel, 1659

ZEVENHOEKIGE KERK IN ZEVENPUNTIGE STAD Op de nationale feestdag in de basiliek van Scherpenheuvel aanbelanden: als traditionele culturele belevenis kan dat tellen. Met respect maar toch licht verstrooid aanhoorde ik het *Te Deum*, want mijn eigenlijke doel was de schilder Theodoor Van Loon (1581/2 -1649). Van Loon is een naam die je wel eens hoort klinken als het gaat over kunstenaars in het kielzog van Rubens. Zulke dingen gebeuren, in een land dat rijk is aan grote meesters. Zij die in andere omstandigheden, andere windstreken, de grote meesters zouden zijn geweest, bloeien hier haast onopgemerkt in de schaduw van de allergrootsten. En pas wanneer je als bij toeval op een of ander schilderij van hun hand stuit, dringt het tot je door wat ze te bieden hadden. Zo trof me onverwacht, in de Leuvense Sint-Pieterskerk, een schilderij van Van Loon dat de wenende Sint-Pieter voorstelt, bij de kraaiende haan. Petrus heeft net uit zelfbehoud het allerbelangrijkste in zijn leven verloochend, en Van Loon wist zijn verdriet te vatten, in een compositie die zo simpel is als een portret. *In der Beschränkung...*

In de basiliek van Scherpenheuvel liggen de kaarten anders. Het is nogal wat, de opdracht krijgen om de schilderijen te leveren voor het meest vooruitstrevende, gedurfde gebouw van de zeventiende eeuw. Meer dan een gebouw zelfs. Oorspronkelijk bouwde Wenceslas Cobergher een hele stad in de vorm van een zevenpuntige ster. De ster is het symbool van Maria, de zeven punten verwijzen zowel naar haar zeven smarten als naar de zeven deugden. En die zevenpuntige sterren vinden we in overvloed terug op het dak van de basiliek. Welke architect zou er niet van dromen om ergens in een negorij een nieuwe stad te mogen bouwen naar de laatste inzichten? Met in het hart van zijn zevenpuntige stad een zevenhoekige tempel? Die tempel is zo doordeesemd met literaire motieven, dat het gebouw een gedicht in steen en marmer lijkt. Met ritme, met strofen, met witregels, met maat en zwier en rede.

Theodoor Van Loon kende Wenceslas Cobergher mogelijk van in Rome, waar ze beiden hadden gestudeerd. In het vaderland werkten ze vaker samen. Cobergher verbouwde het middeleeuwse kasteel van Tervuren voor de aartshertogen Albrecht en Isabella, Van Loon kreeg de opdracht om schilderijen te maken voor de Sint-Hubertuskapel van het kasteel. Scherpenheuvel werd voor beide kunstenaars het hoogtepunt van hun loopbaan. Cobergher creëerde de eerste belangrijke centraalbouw in de Nederlanden, Van Loon schilderde de mooiste cyclus van zijn carrière. Zeven schilderijen voor een zevenhoekige kerk, schilderijen die de bezoekers moesten tonen waar het in deze utopische omgeving om draaide. Zeven taferelen uit het leven van Maria, zes in de zijkapellen, één op het hoogaltaar. Het gedicht in steen verheerlijkt immers het eeuwenoude thema van de Madonna. Elk schilderij verwijst bovendien naar een Mariafeest dat aan het hof van de aartshertogen werd gevierd.

HERKENBAAR EN TOCH GEÏDEALISEERD Wie de basiliek be-treedt, vindt in de eerste zijkapel rechts Van Loons schilderij *De ontmoeting van Joachim en Anna bij de Gouden poort* (1616, feest op 8 december). De voorstelling is gebaseerd op apocriefe geschriften over het leven van Maria. Daarin wordt verteld hoe de rechtvaardige Joachim en Anna kinderloos bleven en daarvoor bespot werden. Joachim trok zich beschaamd terug in de woestijn, zijn vrouw dacht dat hij overleden was en klaagde haar nood bij God. Toen verscheen een engel die haar aankondigde dat zij zwanger zou worden. Ook Joachim kreeg dit nieuws van een engel te horen. Hij keerde terug en zijn vrouw ging hem tegemoet. Ze ontmoetten elkaar bij de Gouden Poort van Jeruzalem. Van Loon bracht de ontmoeting sober en statig in beeld. Hij koos mooie oude karakterkoppen voor zijn Joachim en Anna. Het is een constante in zijn werk: Van Loons personages zien er altijd herkenbaar volks en toch geïdealiseerd uit. Hier ervaar je ook al zijn psychologisch inzicht. Joachim en Anna kijken elkaar in de ogen met de vreugde van mensen die elkaar al lang kennen en die voor elkaar blij zijn om het goede nieuws. We zijn getuigen van een intieme, ontroerende blik. Op de lijst van het schilderij staat een citaat uit het Bijbelboek Hooglied: “als een lelie onder de doornen.” Een verwijzing naar het meisje dat geboren zal worden. In een moeite door verbindt de lijst hier een gebeurtenis uit de apocriefe verhalen (die ook al een duizendjarige traditie vertegenwoordigden) met een welgekozen tekst uit de canonieke geschriften. Omdat de schilderijen in 1938 verplaatst zijn, kwamen ze soms onder een ander opschrift terecht dan in de zeventiende eeuw bedoeld was. De Mariale beeldspraak is echter zo ruim en rijk, dat de opschriften altijd nog wel passen.

VLAAMSE MEESTERS IN SITU: EEN VOORSMAAKJE

Het project *Vlaamse Meesters in situ* van Openbaar Kunstbezit Vlaanderen opent volgend jaar tijdens het toeristisch seizoen in heel Vlaanderen een veertigtal sites waar werken van Vlaamse Meesters uit de vijftiende, zestiende en zeventiende eeuw nog te beleven zijn op hun oorspronkelijke plek. Als voorsmaakje, ter gelegenheid van de expo over Theodoor van Loon in Bozar, presenteert OKV in oktober 2018 twee sites met werken van deze kunstenaar: de basiliek Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel en de Sint-Jan Baptist ten Begijnhofkerk in Brussel. Meer informatie in het volgend nummer en op www.vlaamsemeestersinsitu.be

Vlaamse
Meesters
in Situ

Het hoogaltaar met *Tenhemelopneming van Maria* (1623) door Theodoor van Loon
FOTO: SASKIA VANDERSTICHELE

Theodoor van Loon, *De ontmoeting van Joachim en Anna bij de Gouden Poort*, 1616
 BASILIEK VAN ONZE-LIEVE-VROUW
 VAN SCHERPENHEUVEL
 © KIK-IRPA, BRUSSEL

Theodoor van Loon, *De geboorte van Maria*
 BASILIEK VAN ONZE-LIEVE-VROUW VAN
 SCHERPENHEUVEL - © KIK-IRPA, BRUSSEL

Theodoor van Loon, *De presentatie van Maria in de tempel*
 BASILIEK VAN ONZE-LIEVE-VROUW
 VAN SCHERPENHEUVEL
 © KIK-IRPA, BRUSSEL

Theodoor van Loon, *De geboorte van Maria*, detail: de engelen die boven Anna zweven
 BASILIEK VAN ONZE-LIEVE-VROUW VAN SCHERPENHEUVEL
 © KIK-IRPA, BRUSSEL

Wandelend door de zijkapellen in tegenwijzerrichting zie je het hele verhaal zich ontvouwen. In *De geboorte van Maria* (8 september) kijkt de pasgeboren Maria allerliefst de wereld in, op schoot bij haar bejaarde moeder (veel ouder dan zelfs de meest rijpe moeders van onze tijd). Waar vond Van Loon ze, die aandoenlijk mooie baby's in zijn schilderijen? Hij moet aandachtig rondgekeken hebben in zijn dagelijks leven, het schetsboek altijd bij zich gehad hebben om hun trekken vast te leggen. De engelen die boven Anna zweven bewijzen het nogmaals. Van Loon was een meesterlijke schilder van kinderen van alle leeftijden. En het opschrift verankert alles weer in Bijbels perspectief. De profeet Jesaja verkondigde immers: "een twijg ontspruit aan de stronk van Isai" – Virga Jesse.

In de volgende kapel vind je *De presentatie van Maria in de tempel* (21 november). Anna legde de gelofte af om haar kind aan God op te dragen, 'terug te geven'. Toen Maria drie jaar oud was, brachten haar ouders haar naar de tempel van Jeruzalem. De kleine Maria beklimt moedig en zonder aarzelen de steile trappen naar het heiligdom. In het Proto-Evangelie

Theodor van Loon, *De verkondiging*
 BASILIEK VAN ONZE-LIEVE-VROUW
 VAN SCHERPENHEUVEL
 © KIK-IRPA, BRUSSEL

Theodor van Loon, *De opdracht in de tempel*
 BASILIEK VAN ONZE-LIEVE-VROUW
 VAN SCHERPENHEUVEL
 © KIK-IRPA, BRUSSEL

van Jacobus, het bekendste apocrief geschrift over Maria, lezen we: “En hij zette haar op de derde tree van het altaar en de Heer God deed genade op haar neerdalen en zij danste op haar voetjes en het hele huis Israël kreeg haar lief.” Het opschrift verwijst, geheel passend bij dit tafereel, naar Maria als Jacobs ladder (Genesis 28).

WAARDIG EN MONUMENTAAL *De verkondiging* (25 maart) toont Maria die van een waarlijk beeldschone engel Gabriël verneemt dat zij een kind zal baren. In tegenstelling tot oudere voorstellingen is Maria hier niet aan het lezen: ze ziet eruit als een gewoon meisje en haar hele houding ademt optimisme, vertrouwen en instemming. “Thalamus sponsi,” luidt het opschrift, een citaat uit Psalm 19: “Bed van de bruidegom.” Maria als degene die de komst van Christus naar de wereld mogelijk maakt.

In *De visitatie* (2 juli), het bezoek van Maria aan haar oudere nicht Elisabeth, blijkt weer eens hoe waardig en monumentaal Van Loon mensen van alle leeftijden kon afbeelden. Maria in haar lavendelblauwe mantel is haast schrijnend jong en de houding van Elisabeth drukt eerbied uit. Aan hun voeten zit een kat, onschuldige getuige van een cruciale ontmoeting. Wij, die de rest van het verhaal kennen, zien door deze vrouwen al hun zoons, Jezus en Johannes de Doper. Iedere Jan die we tegenkomen, bewijst hoe ver dit verhaal in

onze cultuur reikt. Het opschrift komt uit Spreuken, uit het bekende loflied op de sterke vrouw: “Zij is als het schip van de koopman”...

In *De opdracht in de tempel* (2 februari) kunnen bezoekers het moment meebeleven waarop Maria beseftte dat haar kind een bijzonder lot wachtte. Wanneer Maria en Jozef, veertig dagen na de geboorte, naar de tempel gaan om hun zoon aan God op te dragen en Maria na haar zwangerschap te ‘zuiveren’, ontmoeten zij daar de vrome Simeon en de profetes Hanna. Deze oude mensen hebben tientallen jaren gewacht om de redder van Israël te aanschouwen. Simeon zegent het kind en waarschuwt Maria: “Een zwaard zal uw ziel doorboren.” Van Loon schilderde een prachtige Simeon en Hanna en een ontroerende baby. De jongens met de duiven lijken, in de stijl van de barokke superster Caravaggio, recht van de straat geplukt, net als de knapen met de kaarsen. Zij verwijzen overigens subtiel naar de betekenis van het opschrift uit het boek Exodus: “een lichter van goud” (bij de Ark des Verbonds), alweer een passend Mariaal symbool.

Dan is het tijd om vanuit de kapel eens naar het altaar in de centrale ruimte te kijken. Wellicht een paar jaar na Rubens in de kathedraal van Antwerpen schilderde Van Loon hier een indrukwekkende *Tenhemelopneming van Maria* (1623; feest op 15 augustus). Zijn compositie wijkt niet af van de traditie: boven zien we de verheugde Maria in haar rode kled, ten hemel gedragen door cherubijnen. Onderaan staat het lege graf vol bloemen, omringd door apostelen en heiligen, met nadruk op de pelgrim Jacobus, de schutspatroon van de vele pelgrims die deze plaats bezoeken. Het altaar bevindt zich op de plaats waar zich in de zestiende eeuw de eik met het miraculeuze Mariabeeldje bevond. Het opschrift is bemoedigend: “Wie mij liefhebben heb ik lief.” Voor de bezoekers van Vlaamse Meesters in Situ is het Scherpenheuvelse Gesamtkunstwerk ongetwijfeld een orgelpunt.

—

LEEN HUET

INFO – Basiliek Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel – Open: wekdagen van 7.30 tot 18.45 uur, zondag van 6.00 tot 19.00 uur – www.scherpenheuvel.be

Op 10 oktober opent in Bozar *Theodor van Loon, een caravaggist tussen Rome en Brussel*, een tentoonstelling van de KMSKB, Brussel. Meer info in het oktobernummer van OKV

BIBLIOGRAFIE – L. Duerloo, M. Wingens, *Scherpenheuvel: het Jeruzalem van de Lage Landen*, Leuven, 2002. – L. Duerloo, M. Wingens, S. Janssens, B. Verhoelst, *Scherpenheuvel*, OKV, 1, 2005. – AA.VV., *Theodor Van Loon. Pictor Ingenius en tijdgenoot van Rubens, Protévangile de Jacques*, in *Écrits apocryphes chrétiens I*, onder redactie van F. Bovon en P. Geoltrain, (Bibliothèque de la Pléiade, 442), 2009, p. 88.